

4. JAK MOTIVOVAT ZNEVÝHODNĚNÉHO ŽÁKA

TÉMA: INDIVIDUÁLNÍ PODPORA DÍTĚTE

Anotace

Pod označením nemotivovaný sociálně znevýhodněný žák se skrývá pro dané dítě velmi ohrožující kombinace. Zaprvé z označení „nemotivovaný“ již vyplývá zvýšená potřeba neustále vymýšlet prostředky, jak dítě povzbudit k aktivnímu učení, a zadruhé označení sociálně znevýhodněný většinou znamená také nedostatečně motivující domácí prostředí dítěte. Učitel, který by rád takové dítě motivoval, je potom vystaven otázce, jak to udělat a zda je to vůbec možné. Celá tato příručka si klade za cíl popsat možné podpůrné nástroje, které by měly dítě ve svém důsledku také motivovat. Tato karta se věnuje samostatně otázce motivace, a zejména tomu, jak s nemotivovaným sociálně znevýhodněným dítětem komunikovat.

Praxe

Metody podpory sociálně znevýhodněných žáků nejsou v současné době nikde dostatečně popsány. Výstupy z odborných vyšetření jsou často plné termínů, které jsou svým obsahem zásadní (např. individuální přístup, pozitivní motivace a přístup k dítěti apod.), ale kvůli nadměrnému užívání se z nich stávají vágní slovní spojení, jejichž náplň si učitelé musí v praxi vytvořit sami dle své fantazie a možností. Učitel pak musí sám hledat řešení a podporu pro dítě, pro které zatím neexistuje oficiální seznam možností podpory. On i dítě se nacházejí v nelehké situaci. Učitelé, kteří pracují s málo motivovanými sociálně znevýhodněnými dětmi, mohou po určité době dospět k mínění, že situace dítěte je stále stejná, stejně problematická. Učitel i dítě jsou pak ohroženi rezignací na daný stav a pocit bezmoci jim brání vymanit se z bludného kruhu. Tento text si klade za cíl představit některé zcela konkrétní metody, techniky a nápady, které učitel může vyzkoušet.

Z podstaty sociálního znevýhodnění vyplývá, že dítě může být natolik přetíženo vážnými rodinnými nebo osobními problémy, že na motivaci k učení či zvládnání školních nároků mu prostě nezbývají síly. Vzpomeňme na Maslowovu hierarchii základních potřeb, strukturující lidské potřeby od nižších (fyziologické potřeby, potřeba bezpečí) přes vyšší (potřeba lásky, začlenění do skupiny) až po úroveň potřeb, které souvisejí s touhou po rozvoji, sebeúctou apod. Pokud nejsou naplňovány nižší základní potřeby, dítě nemůže dosahovat potřeb vyšších. Uvedme jednoduchý příklad z praxe: pokud je dítě hladové a nevyspalé, nemůže se soustředit a mít zájem o učební látku. V praxi ve třídě je situace často taková, že kromě označení, že je dítě nemotivované a sociálně znevýhodněné, se velmi brzy objeví otázky: „Jak je vlastně chytřejí? Může vůbec učivo zvládat? Jaké jsou jeho intelektové schopnosti?“ Dítě je pak odesíláno do pedagogicko-psychologické poradny s otázkou, do jaké

školy (základní, či praktické) vlastně patří. Sociální znevýhodnění ale klade dítěti překážky bez ohledu na jeho intelektové schopnosti, a pokud se podaří dítě správně podpořit a komunikovat s ním motivujícím způsobem, je možné dosáhnout velkých pokroků. Pokud se zaměříme na kompenzaci sociálního znevýhodnění a motivaci dítěte, můžeme mu pomoci ke zcela jiné vzdělávací dráze, než pokud bude jeho situace posuzována jenom v rovině intelektových schopností.

Co se osvědčilo ve škole:

Místo ve třídě („moje židle“ a moje místo ve skupině spolužáků):

- Pomoci může, zamyslíme-li se nad vhodným místem sociálně znevýhodněného dítěte ve třídě – pokud jde o zasedací pořádek i z hlediska postavení v kolektivu (více viz karta Jak pracovat s prostorem ve třídě).
- Dítě by rozhodně nemělo sedět v poslední lavici samo nebo „spárované“ s dítětem s podobnými potížemi. Děti podobné věci velmi intenzivně vnímají a cítí se vyčleňované z kolektivu.
- Je dobré vědět, co a které spolužáky dítě ze své pozice vidí. Znevýhodněné dítě by mělo mít co nejlepší výhled na tabuli a důležité nástěnky.
- Je potřeba konstruktivně a plánovaně podporovat začleňování dítěte do kolektivu. Z toho vyplývá pravidelná práce s celou třídou na zlepšení vrstevnických vztahů a vzájemné komunikace (pomocí herních aktivit, které by neměly být volené náhodně, ale vždy by měly vycházet z potřeb třídy). Vhodné jsou vrstevnické programy, které zdarma poskytují pedagogicko-psychologické poradny nebo různé neziskové organizace. Hradit je lze i z fondů EU, některé školy hradily programy zčásti z vlastních zdrojů a zčásti příspěvkem od rodičů.
- Je potřeba zdržet se komentování oblečení, svačiny a jiných věcí dítěte před spolužáky. Dítě si rozhodně nezaslouží kritický komentář směřující k jeho rodičům před ostatními dětmi. Není vhodné dítě stresovat vyzíváním k tomu, aby odpovědělo na otázky, které se týkají spíše rozhodnutí jeho rodičů (například ať před celou třídou zdůvodní, proč nejede na školní výlet, proč se neúčastní školní akce apod.). Takové věci je nutné řešit individuálně s rodiči. Nedávejme dítěti před třídou „nálepky“, označení, která ostatní děti mohou rychle přejímat. Například „to je takový náš malý trouba“, „on je to takový chudáček“ apod.
- Pozor také na častou iluzi, že když děti bydlí ve stejné ubytovně či v téže lokalitě, jsou stejného etnika nebo mají podobné zázemí, jsou kamarádi. Někdy ano, ale není výjimkou, že se z nějakého důvodu nekamarádí nebo se dokonce snaží od sebe distancovat.

- Nevhodné je srovnávání dětí a vyvěšování pořadí všech dětí na nástěnce (pokud už učitel musí pořadí uvádět, stačí prvních pět dětí).

Zajištění pomůcek:

- Půjčování pomůcek před hodinou tělesné nebo výtvarné výchovy, matematiky nebo jiného předmětu, na který rodiče dítěti vhodné pomůcky opakovaně nezajistili, může být jednoduchým a zároveň efektivním řešením.
- V některých školách velmi dobře funguje systém výpůjček především na „výchovy“, kde děti neselhávají z důvodu např. slabších znalostí, ale z důvodu nedostatečného vybavení pomůckami. Dítě si třeba může před hodinou tělesné výchovy u asistenta pedagoga či školního speciálního pedagoga vypůjčit tepláky, tričko apod. Je dobré, pokud má dítě k někomu ve škole takovou důvěru, že lze citlivě a neponižujícím způsobem zjistit, zda má dítě dostatečné spodní prádlo apod., eventuálně mu pomoci pro něj nepříjemnou situaci před tělocvikem vyřešit.
- Na hodiny matematiky dětem často chybí tužky, pravítka, kružítko apod., což lze také řešit vypůjčením. Po hodině žák vypůjčené pomůcky vrací. Někde je možné drobné pomůcky (tužky, gumy, pravítko...) i zakoupit (několik škol tuto možnost řešilo např. prodejem v rámci školního bufetu či občerstvení).
- V některých školách se osvědčila rychlá dopomoc s domácími úkoly. Nejde o to s dítětem úkol udělat ve škole, ale ještě jednou mu vysvětlit zadání a konkrétně ukázat, co má s úkolem dělat. Na prvním stupni mají děti často nosit do školy různé přírodniny či materiály na vyrábění. Je dobré se přesvědčit, zda dítě opravdu ví, co má přinést a hlavně kde to bude shánět, hledat apod.

Práce s oceněním či pochvalou (každý z nás potřebuje zažít úspěch):

- Ocenění a pochvala není zcela totéž. Velmi jednoduše řečeno chválíme za vykonanou práci, za splnění úkolů, které jsme uložili. Ocenění na rozdíl od pochvaly směřuje více k osobnosti dítěte, k jeho schopnostem a dovednostem. Zkusme tedy „Chválím tě...“ občas nahradit „Oceňuji na tobě, že jsi na to nezapomněl, že jsi se snažil...“. Pro děti je také důležité, pokud dovedeme konkrétně a jasně vyjádřit své emoce: „Potěšilo mě... Měl/a jsem radost z...“ místo „No vidíš, že to jde, když chceš“ nebo „Dneska jsi to tedy udělal, tak jsem zvědavý, jak to bude zítra“.
- Nezapomínejme na oceňování dítěte před kolektivem (nejen za dobrou známku, ale i za pomoc učiteli, za pomoc mladšímu sourozenci ve škole apod.). Učitel musí najít něco, co se dá u dítěte ocenit či pochválit.
- Oceňujme zcela konkrétní věci, skutky, dílčí úspěchy apod.
- Pozor, dítě někdy pochvale za snahu nerozumí. Je potřeba zjistit, jak pro dítě ocenění či pochvala zní. Je dobré se ptát: „Jak poznáš, že se ti něco povedlo?“

Co třeba říká mamka nebo táta?“ Někdy se můžeme dozvědět i to, že dítě neví, jak takovou věc pozná, nebo že ho vlastně nikdo nechválí. Sociálně znevýhodněné děti velmi často pochvalu ani ocenění z domova příliš neznají. Pak se můžeme ptát: „Co bys vlastně chtěl slyšet, aby tě to potěšilo? Co rád posloucháš, když se o tobě říká?“ apod. Zkusme doceňovat oblasti, které jsou ve škole „neviditelné“ – zručnost dětí doma, dělbu práce, samostatnost v péči o mladší sourozence apod. Velikou výhodou je znalost dítěte, jeho zájmů, zálib, zájem o to, co dítě dělá odpoledne, zájem o věci, které dítě baví (oblíbená písnička, zpěvák, filmy, knížky). Nezapomínejme oceňovat výkony dítěte v jeho zájmových činnostech a motivovat ho v nich, při výuce v pravou chvíli zmiňovat jeho vlohy a úspěchy.

- Vyvažovat ocenění a pochvaly v třídním kolektivu není jednoduché. Na jednu stranu je potřeba u každého dítěte něco „vymyslet“, na druhou stranu nemohou být ocenění a pochvaly „laciné“, pak dítěti hrozí spíše posměch ostatních spolužáků. Oceňování by nemělo být automatické, ale vyplývat z dobré znalosti dítěte a pozorného sledování jeho výkonů.

Nabídka pomoci a kontaktu (co by měly vědět všechny děti):

- Dítě by mělo konkrétně vědět, jak si komu říci o pomoc. Mluvme s dítětem o tom, že není v pořádku, když se mu ostatní posmívají, nadávají mu či ho urážejí.
- Ujistěme děti, že o takových věcech s námi mohou mluvit, svěřit se nám a říci si o pomoc.
- Zkusme používat nezahlcující řeč, ale jasná sdělení a informace. Dítě nemusí znát význam běžných pojmů, a nemusí proto rozumět sdělení, příkladu apod. Porozumění je ovlivněno nedostatečnou znalostí češtiny, která je často příčinou školních neúspěchů dětí vyrůstajících v sociálně znevýhodňujících podmínkách.
- Výhodou v kontaktu s dítětem je i znalost rodinného prostředí, znalost toho, do jaké míry jsou rodiče schopni dítě podpořit v domácí přípravě apod. (někteří rodiče mohou být negramotní, pak je dítě na vše samo).
- Všimějme si u dětí častých projevů únavy, malé schopnosti soustředit se, časté tenze, úzkosti či stresu a nepodceňujme je. Nesnižujme význam těchto projevů, pokud je zaregistrujeme. Lze o tom s dětmi i mluvit (ne před ostatními), poradit se se školním speciálním pedagogem, pozorovat dítě o přestávce, sledovat chování ostatních k němu, častěji se dítěte ptát. Pokud by podobné projevy měly stoupající tendenci či byly již dlouhodobé, rozhodně je potřeba rodičům doporučit návštěvu dalších odborných pracovišť (pedagogicko-psychologická poradna, klinický psycholog).

Co se ještě obecně osvědčuje při motivaci sociálně znevýhodněných dětí:

1. Využívání asistentů pedagoga pro žáky se sociálním znevýhodněním:

V rámci školy je asistent pedagoga opatřením umožňujícím sociálně znevýhodněným žákům přípravu na vyučování (individuální podpora ze strany učitelů, využívání prostor školy ke školní přípravě v době mimo vyučování či spolupráce na doučování s neziskovými organizacemi). Pokud uvažujete o využívání této podpory a potřebujete více informací, obraťte se na příslušnou pedagogicko-psychologickou poradnu, která vám poradí, co je potřeba udělat. Existuje několik variant, jak o asistenta pedagoga pro žáky se sociálním znevýhodněním požádat (žádost o finanční dotace lze podat u příslušného krajského úřadu, další možnosti úhrady jsou z fondů EU či Rozvojového programu MŠMT). Více k tomuto tématu viz karta Asistent pedagoga.

2. **Doučování:** Vyskolení dobrovolníci chodí za dětmi přímo do rodin. Kromě samotné výuky dětí a jejich přípravy do školy se snaží pracovat i s rodiči: motivují rodiče k podporování dětí ve školní přípravě, a tak se podílejí na celkové pedagogizaci rodinného prostředí. Tuto službu nabízejí dobrovolnická centra či nevládní organizace. Je užitečné zmapovat síť různých organizací ve vašem městě (viz karta Individuální doučování v rodinách).

3. **Nabídka volnočasových aktivit zaměřených na práci se sociálně znevýhodněnými dětmi** (nabídka bezplatných kroužků apod.).

Rizika

Motivovat sociálně znevýhodněné dítě nemusí být jednoduché a jednotlivé motivační nástroje mají svá vlastní rizika. Může být např. obtížné zajistit asistenta pedagoga, nabídka volnočasových kroužků zdarma může být nedostačující, spolupráce s neziskovou organizací nemusí být v místě školy dostupná. K dosažení úspěchu velmi pomůže, pokud je celý pedagogický sbor s vedením školy zaměřen na podporu sociálně znevýhodněných dětí ve škole a spolupracuje s cílem dosáhnout pro všechny děti co nejvíce motivujícího prostředí.

Školy někdy tyto děti podporují spíše povrchně, jen tak, aby byla podpora administrativně splněna a vyplněny potřebné výstupy. V takovém případě se úspěch nemůže dostavit. Na druhé straně je rizikem i druhý extrém, kdy se pracovník školy snaží řešit celkovou situaci dítěte a vlastně začíná suplovat roli sociálního pracovníka a řeší (v dobré víře) problémy, které mu již nepřísluší. Potom učitelé hrozí vyčerpání nebo syndrom vyhoření. Tomu je dobré předejít zejména spoluprací s dalšími institucemi a organizacemi.